

Bertel Nygaard

Frihed, enhed og historie Hegelianisme i dansk politisk kultur i det 19. århundrede

Frihed er Europas Grundtanke, men denne Frihed udartede i sin første Fremtræden til Stænders (Adels og Gejstligheds), Stæders og Provindsers Privilegier, hvorved Landets Dele splittedes, dets Kræfter lammedes, dets Eenhed opløstes. I Modsætning til denne eensidige Frihed maatte der opstaae en ligesaa eensidig Eenhed, der nivellerede Alt under sin souveraine Enevælde. Det er den constitutionelle Regjeringsforms Betydning at fremme og sikkre Statens tvende Grundelementers Samklang: Eenhedens og Frihedens (Monrad 1839: 19f).

Denne korte karakteristik af Europas udvikling blev nedfældet i 1839 af D.G. Monrad, der ti år senere forfattede førsteudkastet til den danske grundlov. Hensigten med den lille tekstpassage er at vise, at den nye konge, Christian den Ottende, må give det danske folk en samlet politisk repræsentation gennem en forfatning, der garanterer folkets rettigheder og indflydelse på staten. Denne forsamling må ifølge Monrad træde i stedet for de eksisterende provins-stænderforsamlinger. Disse blev indført i 1831-34 som en politisk indrømmelse fra Frederik den Sjette efter langvarigt pres og under indtryk af revolutionsbevægelser i bl.a. Frankrig og Belgien. Disse stænderforsamlingers indflydelse blev dog stærkt begrænset, ikke mindst fordi de udelukkende var rådgivende. Så for at styrke staten, må en konstitution med én samlet politisk repræsentation nu til, hævder Monrad.

Hans væsentligste argumentationsmiddel i denne sammenhæng er en stærkt Hegel-inspireret synteseforståelse af den historiske udvikling. Dette forhold peger mod behovet for at udvide vort begreb om 'hegelianisme' i forhold til dets konventionelle brug. Sædvanligvis dækker betegnelsen 'hegelianisme' en serie filosofihistoriske retninger – i dansk sammenhæng især centreret omkring bl.a. Johan Ludvig Heiberg, Hans Brøchner og Hans L. Martensen og med

Søren Kierkegaard som den væsentligste kritiker (Koch 2004; Steward 2003). Ser man bort fra marxisternes diskussioner om en materialistisk omvendt Hegel og fra utallige smædeskrifters fordømmelser af Hegel som urkilden til både stalinisme og nazisme, så er det kun flygtigt eller spredt blevet påpeget, at hegelianismen også havde konsekvenser for samfundsforståelser hinsides sådanne metafysiske og teologiske diskussioner (Koch 2004: 222f; Koch 2003: 44; Stybe 1981: 21; Friisberg 2003; Bagge 1936; Bagge 1955). Endnu mindre er det beskrevet, hvorledes dette indgår i en vidt forgrenet kulturhistorisk hegeliansk tendens i store dele af det 19. århundredes Europa. Dette hul i den åndshistoriske erkendelse skyldes velsagtens på den ene side, at fagfilosoffer har frasorteret sådanne forenkende, vulgariserede oversættelser af Hegels tanker til umiddelbare sociale og politiske detailforhold, og på den anden side at faghistorikere sjældent har været teoretisk udrustede til at genkende hegelianske impulser.

Den manglende klarhed over dette idehistoriske felt har konsekvenser for vor forståelse af en politisk og kulturhistorisk historie, som vi endnu i dag kan siges at leve under konsekvenserne af. Den nævnte danske grundlov er et oplagt eksempel, men emnet vedrører efter alt at dømme noget langt bredere i den danske og europæiske forståelse af borgernes forhold til det omgivende samfund, staten og disses historiske rødder.

Det er formålet med de følgende linjer at give et kort indledende indblik i et hjørne af dette felt. Efter en skitse over denne bredere hegelianismes historiske rolle og placering skal her ses på hegelianske historie- og samfundsrationementer i centrale teksteksempler hos fire centrale skikkelser i dansk politik i årtierne omkring 1848: A.F. Tscherning, J.N. Madvig, D.G. Monrad og Orla Lehmann.

I. Hegelianismen og dens baggrund

Hegelianske impulser gjorde sig gældende i Danmark fra 1820'erne, hvor Johan Ludvig Heiberg for første gang søgte at formulere de hegelske tanker systematisk for et dansk publikum. Som politisk fænomen dukkede den dog først op i 1830'erne, i tæt forbindelse med forfatningsspørgsmålet og særegent præget af den danske helstats sammensatte karakter.

Kravet om konstitutionelle reformer på grundlag af garanterede borgerrettigheder rakte i Danmark tilbage til i hvert fald 1770'erne, men var blevet bragt i miskredit under den franske revolutions radikalisering. Efter Wienerkongressen, der bestemte Europas nyindretning efter Napoleons fald i 1814-15, var hertugdømmet Holsten medlem af det Tyske Forbund, men Danmark havde fået lov samtidig at beholde hertugdømmet mod at love en

stænderforfatning. Først i 1831, under indtryk af revolutionsbevægelser rundt om i Europa og oprørstendenser i Slesvig-Holsten, indrømmede Frederik den Sjette sine undersåtter en rådgivende folkerepræsentation. Forbilledet var den preussiske stænderforfatning fra 1823 og ikke f.eks. den for sin tid meget frie norske Eidsvoll-forfatning fra 1814. Ikke desto mindre vakte reforminitiativet håb i liberale kredse. Da de nærmere retningslinjer lå fast i 1834, var der imidlertid opstået skuffelse blandt reformtilhængerne: Folkerepræsentationen var ikke alene splittet efter provinsielle skel, men var udelukkende rådgivende, og når man dertil lagde de tiltagende indgreb i trykkefriheden, fremstod alvorlige hindringer for en tilbunds gående debat om landets problemer. Af disse stridigheder opstod en kritisk liberal opposition, der ønskede én samlet dansk-national politisk folkerepræsentation og afviste både helstaten og de holstenske løsrivelsestendenser. Omkring denne diskussion begyndte da hegelianske argumentationer at dukke op i Danmark.

Den politisk-historisk orienterede hegelianisme omfattede i denne periode indflydelsesrige politiske skikkelser som de nævnte Lehmann, Monrad, Madvig og Tscherning, foruden andre: Carl Ploug, Frederik Schiern, Christan Molbech, C.F. Allen, Caspar Paludan-Müller med flere, samt J.L. Heiberg selv. Mange forkastede senere sådanne filosofiske ungdomssysler, muligvis fordi den politiske dagsorden, hvori den danske hegelianisme indgik, efter 1848 blev betragtet som forgangen.

Lige så meget som hegelianismen var en filosofisk eller teoretisk beskæftigelse, var den således gennem tre afgørende årtier et anliggende for historie- og kulturforståelse og for politisk virksomhed. Teoretiske overvejelser, historiske studier og politisk handling var på den tid generelt tæt forbundne, både på det personlige plan og på det ideologiske. F.eks. var det moderne professionaliserede historiefags pionerer ikke selv uddannede faghistorikere, men var dybt engageret i filosofiske og politiske debatter (Manniche 1992: 220ff). Ligeledes var de offentlige skikkelser, som lagde deres hovedkræfter i politiske organer, ofte brændende interesseret i historien, den nære såvel som den fjerne. Ideologisk knyttede de det politiske lederskab til klassiske dannelsesidealer – i overensstemmelse borgerdydsidealer hos antikke tænkere såvel som Fichte og Hegel (Bagge 1970).

Den danske hegelianisme udformedes delvis gennem direkte Hegel-studier, men også indirekte, især gennem førende tænkere i 1820'ernes franske liberale opposition, filosofen Victor Cousin og historikeren François Guizot. Mange historikere og politikere hældte mere til den konkret-historisk fordøjede hegelianisme, der ses i f.eks. Guizots forelæsninger fra 1828 om den europæiske civilisations udvikling, end til den tyske spekulative filosofi (Guizot 1828; Manniche 1992: 220ff; Nygaard 2007: 234ff). At den franske konkret-historisk

fordøjede hegelianisme vandt frem forud for, eller sideløbende med, studierne af Hegel og af de tyske hegelianere, var et udbredt træk, som kan spores i flere andre europæiske lande, herunder Italien og Rusland (Oldrini 1969: 20; Tschizewskij 1961: 204).

Hvad var det da, disse mennesker fandt i hegelianismen, som gjorde lige netop denne retning så stærk? Vel især det forhold, at den leverede systematiske og samlede svar på nogle af de mest brændende aktuelle sociale, politiske og kulturelle spørgsmål i tiden. Ikke mindst indoptog Hegels tænkning den franske revolutions ideal om konstitutionelt sikrede *borgerrettigheder*, dvs. rettigheder for det enkelte menneske som menneske, men understregede samtidig *statsens* opretholdelse som nødvendig forudsætning for, at disse individrettigheder kunne opretholdes som midler til inderlig samhørighed, uden at udarte i et egoistisk anarki. Hans bestemmelse af det centrale *borger*begreb for den moderne epoke tog udgangspunkt i individets privatøkonomiske eksistens som besiddende *bourgeois*, men påpegede samtidig nødvendigheden af dets offentlige, statsborgerlige eksistens som *citoyen*. Ligeledes pegede han på den *historiske-stoffligt* frembragte og dermed relative almene *fornuft* som kriterium for det politiske styre (Hegel 1970-71, XII: 528f, 58-61; VII: 360, 339ff, 52; III: 431-441, I: 572; IV: 506f).

Dermed kunne denne tænkning bruges til at underbygge tanker om forandringer og reform uden at ende i politisk voluntarisme. Den var på den ene side et alternativ til den radikale, 'jakobinske' abstrakt-ahistoriske fornufts- og naturretsdyrkelse, som for mange konservative og moderat liberale stod som selve kilden til den franske revolutions terrorperiode. På den anden side var den et alternativ til konservative, ubetingede forsvar af gamle institutioner, både de religiøst begrundede forsvar for en statisk hierarkisk samfundsorden, som hos Joseph de Maistre, og traditionalistiske forsvar for gamle institutioners eksistensret via deres historiske rødder, som i den 'historiske retsskole' omkring Friedrich Carl von Savigny. Hegelianismen udviklede dette alternativ gennem en kritisk syntese af aspekter fra hver af disse ved at indarbejde de radikales og de konservatives indvendinger mod hinanden.

Hegel fremstillede således den moderne stat som en syntese af det enkelte og det almene, af individualitet og fællesskab, af individrettigheder og social samhørighed, af frihed og orden, af historie og fornuft, og samtidig anerkendte han dannelse og besiddelse som to væsentlige udgangspunkter for det politiske styre. Man kan på dette generelle plan forstå hegelianismen som specifik udtryk for en mere omfattende social bestræbelse i perioden efter den franske revolution på at sammentænke elementer af oplysningstidens civilisationshistoriske tænkning med romantiske understregninger af menneskelige følelser, social handling, fokus på det enkelte og behovet for

inderlig samhørighed.

Når hegelianske grundtanker blev udbredt og forsøgt indarbejdet i konkrete politiske målsætninger, måtte de uundgåeligt indgå i et samspil med andre sociale og åndshistoriske impulser. Dette førte dels til forskellige accentueringer af enkeltaspekter inden for den hegelianske tænkning, dels til forskellige sammenkoblinger med ikke-hegelianske elementer.

Således blev Hegels tænkning aktualiseret i en mangfoldighed af former for hegelianisme. De tre kendteste hovedformer er det tyske skel fra 1830'erne og frem mellem højrehegelianerne, der generelt drog apologetiske konklusioner for den bestående stat og det bestående samfund, venstrehegelianerne, der generelt kritiserede den bestående stat og betragtede syntesen af enhed og frihed som et fremtidsperspektiv, samt centrum-hegelianerne, der groft sagt var kendetegnet ved at ønske begrænsede reformer (Toews 1980: 203ff). Hver af disse strømninger afspejledes i andre landes hegelianismer, men altid forment af de nøjagtige måder, hvorpå hegelske tankesæt konfronterede det enkelte lands åndsliv. Dette blev afgørende for hegelianismens forskellige grader af udbredelse og dens vidt forskellige former fra land til land. I Sverige blev denne retning hovedsagelig identificeret med D.J. Strauss' radikale, venstrehegelianske religionskritik, hvorfor hegelianismen som sådan var forholdsvis let at marginalisere. I Finland derimod blev hegelianske tanker en integreret del af nationsopbygningen efter løsrivelsen fra Sverige, især med den kompetente filosof-politiker Johan Vilhelm Snellman som spydspids (Alavuotunki 1980; Manninen 1979). I denne henseende ligner den danske politiske hegelianisme mest den finske, blot med en betydeligt kortere styrkeperiode, især pga. grundtvigianismens fremvækst som en masseideologi med rødder i gårdmandsstanden. I begge lande vandt hegelianismen dog frem i 1830'erne, fordi den her antog fleksible, centrum- eller 'centrum-venstre-hegelianske' former, der forenede respekt for historiske traditioner med bestræbelsen på gradvise forandringer.

De hegelske tanker blev desuden uundgåeligt præget af elementer fra nationalisme, klassisk borgerdydstænkning, frihandelsforsvar, dannelses-tænkning, mytisk nordisk eller dansk guldalderromantik, oplysningstidens civilisationshistoriske opfattelser og andre strømninger.

Denne mangfoldighed af hegelianske former betød således, at nogle politiske kommentatorer heri fandt et forsvar for det absolutte monarki, andre for stænderforordninger som den preussiske, atter andre for en samlet repræsentation af 'folket' som statsborgere, inspireret af den franske revolutions idealer og af de liberale norske og belgiske forfatninger.

II. Madvig

De hegelske inspirationer findes dermed på tværs af de konventionelle skel mellem konservatisme, liberalisme og socialisme. Disse inspirationer kunne anvendes både til hyldelse og til angreb på det siddende styre. Liberale og konservative hegelianere var dog enige om at afvise revolutionære løsninger for den danske stat, og den radikale politiske venstrehegelianisme anedes i Danmark hovedsagelig som en svag afglans i tidsskriftet *Kjøbenhavnsposten*. Måske mere bemærkelsesværdigt kunne enevældens liberale kritikere og dens forsvarere dog blive enige om, at et politisk styres legitimitet afgjordes af dets overensstemmelse med 'folket'.

Et Hegel-inspireret forsvar for det moderne monarki ses omkring 1840 hos den fremtrædende klassiske filolog J.N. Madvig (1804-86). I sine sene erindringer, forfattet i positivismens og de klart afgrænsede, professionaliserede universitetsfags glansperiode, afviser han skarpt at være blevet ledt af den spekulative hegelianske filosofi, der forførte så mange i 1830'erne. Samtidig medgiver han dog, at hans grundlæggende opfattelse af den klassiske verdens forhold til den moderne blev lagt i dette årti (Madvig 1887: 93, 105). Hans afhandling fra 1881-82 om den romerske stats forfatning og forvaltning gentager da også væsentlige temaer herfra (Madvig 1881-82; Jensen 1963: 177-82).

Denne opfattelse blev først formuleret i programmatisk form i et ret kort skrift om oldtidens statsforfatninger og deres relation til monarkiet, publiceret op til universitetsfesten i København den 6. juli 1840 i anledning af Christian den Ottendes kroning og salving. Og her er selve grundlaget og den overordnede fortolkningsramme umiskendeligt hegeliansk. Selv om Madvig hævder at have udviklet de fleste tanker forud for sin læsning af Hegels historiefilosofi, så rummer teksten flittige referencer til netop dette værk. Hegel roses ret kortfattet for sin generelle tænkning, men nogle af hans bedømmelser af specifikke historiske situationer kritiseres, især når det gælder Rom, som Madvig bedømmer væsentligt mere positivt og detaljeret end Hegel (Jensen 1963: 152-62; Larsen 2002: 68ff; Jørgensen 2000: 225-231).

Teksten fra 1840 fremstiller efter tur en række antikke forfatninger. Perserriket udvikledes fra høvdingedømme til orientalsk despoti, polariseret mellem en "ubunden og töileslös Vilkaarlighed" hos sejrherrene og en ret- og tankeløshed for de undertvungne. I de græske borgerstater udvikledes derimod høvdingedømmer til individuel frihed og lighed. I Athen sikredes individets gyldighed i staten, men i en ensidig form, hvorved egennyttens kom til at dominere og staten blev "en *Samling* af particulære Villier", dvs. ingen virkelig almenhed. I Sparta udvikledes omvendt ligheden på bekostning af individerne, der blev underkuet af staten, og mod denne individets ufrihed opstod som reaktion en dyrkelse af materielle rigdomme: "Oligarchie og Havesyge ödelagde Sparta". I Roms ud

vikling ses en modsætning mellem den oprindelige romerske republik og det despoti, der udsprang af den voldsomme ekspansion. Af disse historiske op-
rindelser kunne ikke dannes ”en fast, anerkjendt statsret” (Madvig 1840: 6-23).

Mens alle disse oldtidens styreformere måtte ende i enten småstatens indre frihed eller storriget despoti, eller kombinationer af disse to former, så er det moderne monarki resultatet af en langsigtet verdenshistorisk proces, hvorigennem mulighederne for en syntese mellem frihed og enhed kan fremstå, og hvorigennem det moderne monarki fremstår som ”et Kongedømme i og med Folkets Aand” (Madvig 1840: 24).

Denne konklusion er imidlertid tvetydig: Betyder det, at styret kun kan opnå legitimitet via folket, som dermed i sidste ende må anerkendes som suverænt, eller betyder det, at den moderne monark pr. definition eksisterer i enhed med – og dermed er udtryk for – folkeånden? Den konstitutionelle konklusion står i det mindste som en mulighed i Madvigs tekst. Forfatteren selv antydede senere, at dette også havde været hensigten (Bagge 1955: 30f).

III. Tscherning

På anderledes entydigt liberal vis inddrages hegelske argumentationer hos den noget ældre A.F. Tscherning (1795-1874). Han blev sendt i årelangt eksil efter i 1831 at have underkastet kongens netop udsendte første forordninger om rådgivende provinsialstænderforsamlinger et kritisk eftersyn ved sammenligning med den preussiske. Ifølge Tschernings analyse lever sådanne provinsbaserede forsamlinger ikke op til ”Tidens Aand”, der i stedet fordrer statslig enhed og politisk anerkendelse af den franske revolutions konstitutionelle frihedsbestemmelser og ”Personelrettighederne”. Frem for Preussen burde Danmark lægge sig efter den norske forfatning, også selv om enhver konstitution nødvendigvis må bygges ”fra inden udefter”, dvs. på grundlag af de konkrete historiske forhold (Tscherning 1831).

Fra udlandet uddyber han tre år senere dette standpunkt mod konservative argumenter om, at de eksisterende institutioners eksistensberettigelse urokkeligt afgøres via deres historiske rødder. Kriteriet må i stedet være ”Nutidens Fornuft og Erkendelse” (Clausen 1903: 17). Fornuften vokser således historisk og stiller bestandig nye krav. Derfor kan
intet Skrift, intet Pergament [...] for evig Tid begrunde noget; det kan kun bære Vidne derom; dets Værd og Væsen er relativt til den Tid, da det blev til, og maa i en anden Tid forstaas anderledes (Clausen 1903: 14).

Det indebærer, at også enevælden kan tilskrives historisk nødvendighed, sådan som Madvig hævder i sin historiske skitse. Men dette må være en *forbigående* historisk nødvendighed, understreger Tscherning:

Alle Institutioner have i sin Tid haft en Nødvendighed, som fremkaldte dem; naar den ikke mere er forhaanden, saa har Institutionen ingen Ret mere til at bestaa i den oprindelige Form [...] (Clausen 1903: 15).

I en kort historisk skitse tager Tscherning da udgangspunkt, hvor Madvig slap: i barbariet efter Roms fald. ”Europa hjemsogetes af idel krig, paaført af fremmede Folk”, skriver han, og nye stater opstod under erobrernes vilkårlige herredømme: ”De [erobrerne, BN] alene udgjorde Staten, Resten var Landet, var kun Midlet til deres Tilværelse.” Dette byggede på ”det laveste Retsprincip, den Stærkeres, den Enkeltes Ret”.

Af netop denne ekstreme dyrkelse af det *enkelt*, på bekostning af det almene, opstod imidlertid den ”Strid, Undergang og Ødelæggelse”, der udgjorde betingelsen for, at dette partikulære styres negation kunne opstå: det *almene*, her i form af den kristne religion, hvis kærlighedsprincip legemliggør ”Lighedsprincippetets simpleste Form”. Også kirken sikrede imidlertid kun denne enhed over for det middelalderlige barbari, hvorfor den ikke kunne herske evigt, skønt den senere forsøgte at opretholde sit herredømme ved at pege på sin historiske rodfæstning – ganske som enevældens fortalere i Tschernings tid forgæves vil forsvare dens ret ved at pege på forældede pergamenter (Clausen 1903: 15f).

IV. Monrad

Betydeligt forsigtigere end Tscherning, men dristigere end Madvig, formulerede også den senere forfatter til junigrundlovens førsteudkast, teologen D.G. Monrad (1811-87), i 1839 en forhåbning om, at den nyindsatte konge, der to et halvt årti før havde godkendt den norske forfatning, nu også ville give en fri forfatning for et samlet Danmark.

Monrads tekst specificerer yderligere, hvori det absolutte monarki kan ses som legemliggørelsen af et historisk fremskridt, og hvori det hæver sig over den blotte despotisme: Despotismen bygger på en primitiv og ensidig enheds-skabelse via tvang og voldsanvendelse, styret af ”Tilbøieligheder og Liden-skaber”, og den regerer gennem folkets frygt. Dette ses ifølge Monrad især i Orienten, men lå også i sin tid til grund for selve de absolutte monarkiers oprindelse.

Det ligger imidlertid i det absolutte monarkis væsen, at det underkaster samfundet love, der ikke længere bygger på vilkårlig magtudøvelse, men er almen-gyldige. Dermed begynder dette monarki at regere på grundlag af *fornuften*, der adlyder lovene, fordi den i sådanne love, ”selv i de sletteste”, formelt genken-der ”sit eget Væsen: det Almindelige, som omfatter og underordner sig det Enkelte” (Monrad 1839: 19, 10). Gennem absolutismens verdenshistoriske udfoldelse omdannes enhedsskabens oprindelige tvangsgrundlag således til almen fornuft.

Denne enhedsskabelse er imidlertid stadig ensidig og må nu betragtes som et overstået historisk stadium. Enevældens enhed knægter den fundamentale *frihed*, som ifølge Monrad – såvel som Madvig og andre brugere af hegeliansk historiefilosofi – ses som Europas grundtanke. Monrad skildrer Europas historie som en udvikling fra den ensidige *frihed uden enhed*, som sås i adelens og gejstlighedens middelalderlige særrettigheder, over enevældens ligeså ensidige *enhed uden frihed*, til den ”Samklang” mellem *enhed og frihed*, som det konstitutionelle monarki står for (Monrad 1839: 19f). Den frie forfatning fremtræder således som en syntese af verdens- og nationalhistorien.

Det er dog Monrad magtpåliggende at understrege, at den videre udvikling hen mod forfatningen må ske ”roligt og naturligt” – ikke ved oprør, men ved, at ”Kongehaand [skal] sætte Seierskrandsen på Folkets Isse” (Monrad 1839: 11, 35). Dette reformperspektiv er tæt knyttet til den underliggende hegeliske metafysik: Udviklingen hen mod konstitutionen sker som *indre* logisk konsekvens af selve absolutismens krav om fornuftsregeret, alment styre. Ved sin konsekvente gennemførelse, skriver Monrad, fjerner enevælden sig til stadighed fra despotismen, og ”inden man ret veed deraf, slaaer dens Princip om til et andet, og den forvandler sig til en repræsentativ Forfatning”. Det absolutte monarki forvandler sig således til det konstitutionelle ”ifølge sit eget Begreb”, dvs. gennem det hegelianske begrebs indre negationer (Monrad 1839: 11, 20). I fokus er her ”den for hele Verdensudviklingen gjældende dialectiske bevægelse gennem en Sætten og Ophævelse af Modsigelser” (Monrad 1842: 14). Monrads historisk-politiske udlægning af hegelianismen lægger således vægt på den forholdsvis lukkede og sluttede karakter af den historiske proces. De muligheder for historiske brud gennem handlinger, som også ligger i Hegels politiske tænkning, er her underordnet forståelsen af den ’rolige og naturlige’ udvikling gennem de forskellige styreformers ’konsekvente gennemførelse’ hen mod indre negation af deres ’begreb’.

Hermed har Monrad indvarslet et tema, som bliver konstant i hans politiske og historiske skrifter, også selv om de filosofiske formuleringer især efter 1848 trænges tilbage til fordel for en voksende beundring for den ”praktiske” (dvs. pragmatiske og handlekraftige) politiker (Monrad 1878: 80-98). Ligeledes

understreger han til stadighed, at et væsentligt resultat af den historiske proces er en enhed af spaltning og sammenhæng mellem stat og borgerligt samfund. Staten vokser frem som en enhedsskaber over det borgerlige samfunds partikulære stands-, klasse- og individinteresser. Staten ”har sit Formaal i sig selv, den omfatter alle Klasser, alle Interesser”, og disse partikulære interesser må ”bøie sig under dens eneberettigede Almagt”. På den anden side må staten styrkes gennem deltagelse og kærlighed fra det oplyste og besiddende folk: ”Folkets Villie skal som en levendegjørende Aand gjennemtrænge Regjerin-gen og gennem den udfolde sin Magt paa hele Statens Organisme”. Og dette folk forenes netop i nationen, der derfor nu må gøres til statens grundenhed (Monrad 1843a: 53).

På ét punkt afviger Monrad, ligesom andre af tidens konstitutionsforkæmpere, klart fra Hegel. Den sidste var tilbøjelig til at forsvare stænderforfatninger for sin samtid, fordi de udtrykte reelle sociale særinteresser, der ikke lod sig ophæve ved et pennestrøg – som man ifølge ham f.eks. forsøgte det i det udkast til en britisk parlamentsreform, som han kritiserede i et af sine sidste skrifter (Hegel 1970-71, XI: 121f, 107). Derimod er det en grundsten i Monrads og andre senere nationalliberales tænkning, at behovet for national enhed må gå gennem stænderforfatningens afskaffelse og indførelsen af én samlet repræsentation for ’folket’ som en sum af statsborgere – forstået som ’folkets kerne’, dvs. den dannede og økonomisk selvstændige middelstand, som ifølge Monrad og andre moderat liberale tænkere på denne tid har særlige forudsætninger for at udgøre den ’offentlige mening’, fordi denne samfundsgruppe tænker på det almene (Monrad 1842: 5-13; Monrad 1843b: 107; Monrad 1878: 89-91). Helheden – i første række den danske nation, dernæst større enheder som Norden eller ligefrem Europa – går her forud for delen.

Ser man nærmere på Monrads udsagn om dette spørgsmål, bliver det dog klart, at også han – ligesom Hegel – indser, at repræsentationen gennem alment statsborgerskab for ’folket’ umiddelbart strider mod det, at politiske anskuelser er stoffligt bestemt af partikulære standsinteresser (Bagge 1936: 25, 191). Fra et hegelsk udgangspunkt kan Monrad således kritiseres for at sigte mod en forhastet romantisk ophævelse af det enkelte i det almene, hvilket skaber betydelige uløste indre modsætninger i det Monradske standpunkt. Den grundlæggende historie- og samfundsopfattelse forbliver dog hegeliensk.

V. Lehmann

Junigrundlovens anden store skikkelse, Orla Lehmann (1810-70), var aldrig helt så teoretisk orienteret som Monrad. Alligevel prægede hegelianske impulser i stigende grad hans taler og artikler fra omtrent 1833-34 og frem til

martsrevolutionen i 1848 (Jensen 1985: 52-61; Jensen 1989: 40ff; Friisberg 2003: 143-154). Under et studieophold i Berlin 1833-34 blev han fascineret af bl.a. venstrehegelianeren Eduard Gans' forelæsninger, og hegelske tanker fremtrådte gradvist stærkere hos Lehmann i årene op til 1848, for senere at blive afvist som en slags filosofisk børnesygdom (Hage 1872-73: 113-117, 124).

Lehmann underbyggede således frem mod grundloven sine krav om en konstitution byggende på valget til dannede og besiddende borgere, og gennem dannelsens udbredelse tillige gårdmændene, på en udpræget hegelsk læsning af retsforhold og historie. Allerede i 1834 bemærker han, at konstitutionelle retsforhold ikke kan forstås fyldestgørende ved "den blotte dogmatiske Fremstilling af Lovens Paragrapher". Den må forstås gennem en sammensmeltning af et 'filosofisk' element, der trænger ind til "Forholdenes dybere Væsen", og en historisk erkendelse af retstilstandens fremadskridende udvikling gennem verdensbegivenhedernes "Vexelvirkning" frem til "det Stadium, hvori vi staae, og som altsaa maa være Udgangspunktet for enhver videre Fremskriden" (Lehmann 1834: 359f). Her skal dog fokuseres på to lidt senere tekster, hvor den hegelske inspiration står særlig tydeligt.

Under en langvarig Europarejse traf Lehmann i Italien i 1843 den danske maler Constantin Hansen, der agtede at udsmykke universitetet i København. Lehmann sendte maleren Hegels historiefilosofi til inspiration. Et ledsagende brev fra Lehmann rummer forslag om, at universitetet skal udsmykkes med tolv nordiske og tolv verdenshistoriske billeder, der til sammen skal skildre verdenshistorien efter hegelsk forbillede som "Guds finger, den dybe Fornuftighed og høje Nødvendighed i Begivenhedernes underfulde Vexlen". Parallelt med den hegelske universalhistoriske opfattelse af det antikke Grækenland som den europæiske friheds vugge forbinder Lehmann kravet om konstitutionelle rettigheder i sin egen tid som tæt forbundet med de oprindelige frie, danske bønders 'folketing'. Han foreslår derfor Hansen at fremstille en sådan oldtidsscene, hvor en bonde taler sin konge imod (Jensen 1985: 57).

Hvis dette understreger den ene pol i det overordnede synteseideal, friheden, så understreges også den anden pol, enheden under staten som garant for retsordenen, i Lehmanns forsvar fra 1846 af tanken om en fri forfatning. Igen argumenteres stærkt hegeliansk for, at den enevældige stat er et historisk nødvendigt, men verdenshistorisk overstået stadium. Tiden er kommet til det konstitutionelle monarki (Ploug 1873-74, III: 191). Og kernen i dette dansk-nationale konstitutionelle monarki må – som Lehmann allerede i sit første større politiske indlæg formulerede det – være den "oplyst[e] og agtværdig[e] Middelstand, som i sig har optaget alle de høiere Stænder, [...] og som dagligen recruterer sig af de lavere Classer" (Lehmann 1832: 156).

Selv om dette i 1846 fordres i national sammenhæng, og selv om det samtidig til fulde understreges, at enhver 'fortyskning' af Slesvig-Holsten må undertrykkes prompte, så er målestokken verdenshistorisk – som også hos Madvig, Tscherning og Monrad. Det konstitutionelle monarkis berettigelse findes ikke i traditionen, men i det almene fremskridt: "Det danske Folk er ikke uværdigt til at tage Del i Civilisationens verdenshistoriske Fremgang" (Ploug 1873-74, III: 191).

Skønt Lehmann i løbet af 1830'erne gennemlevede en politisk radikalisering, der lod ham spøgefuldt drille Tscherning for hans moderate 'juste-milieu'-liberalisme, vil han ikke, at dette 'folk' selv umiddelbart skal *tilkæmpe* sig konstitutionen mod de gamle magter. Konstitutionen bør ikke indføres ved "lovløs Indgriben", men ved "ordnet og ordnende Samvirken med Kongen og hans Regering for Fædrelandets vel". Frem for revolution og opløsning ønskes en reformudvikling, hvori "det Nye så nøje som muligt slutter sig til det Bestaaende" (Clausen 1903: 25; Ploug 1873-74, III: 193, 200).

Samtidig anvender Lehmann dygtigt sine konservative modstanderes orden-Strang mod dem selv: De videre skridt i konstitutionel retning bør, understreger han, udspringe af regeringen. Men når nu Christian den Ottendes regering har nølet, bærer den selv ansvaret for, at bredere lag i befolkningen må gribe til handling (Ploug 1873-74, III: 200). For uanset hvem, der kommer til at stå i spidsen for samfundets bevægelse i konstitutionelt-monarkisk retning, er det givet, at den konstitutionelle sag vil vinde frem. Den bæres nemlig "af hele Tidsalderens Strømning, som vi forgyæves vilde modsætte os, og som vi kun kunde unddrage os for et Øjeblik og kun til vor egen Skade" (Ploug 1873-74, III: 192).

Også på et andet punkt vender Lehmann de konservatives ordenstrang mod dem selv: De liberale kæmper ikke for at svække den sociale orden, understreger han; det er netop regeringens modvilje mod reformer og dens fastholdelse af en forældet stænderforordning, som undergraver statens enhed og styrke. Mange tror fejlagtigt, at det

Kun er i Folkefrihedens Navn, vi ønske en fri Forfatning, og at Friheden kun kan kjøbes ved Opoffelse af fast Orden og stærkt Regimente. Jeg kan for min Del forsikre, at hvad jeg savner her i Landet, er ganske vist et friskt og frejdigt og frugtbart Folkeliv, men i endnu højere Grad en stærk Regering (Ploug 1873-74, III: 192).

Den umiddelbare retoriske kontekst er ganske givet medformende for disse formuleringer. Lehmann kan opnå forholdsvis nemme enkeltsejre i debatten med modstanderne ved at fremhæve netop disse pointer. Men der ligger også oprigtig mening bag det ordensfremmende budskab. Lehmanns angreb mod 'anarkiet', 'kommunismen' og overhovedet revolutionære tilbøjeligheder er

konsistente i hans virke og ytringer. Det var da også netop for at *forbindre* en revolution, at han og andre liberale ledere under den europæiske revolutionsbølge i 1848 var villige til at gå ret vidt i kravet om en udvidelse af valgetten; alternativet kunne have været en spaltning af bevægelsen efter sociale skillelinjer og en radikaliserings som andre steder i Europa. Nu blev reformbevægelsens enhed i stedet opretholdt gennem indrømmelser, som nok var bestemt af taktiske hensyn i en ganske bestemt situation, men som fik langsigtede konsekvenser for dansk politik ved at indlemme store dele af den jævne befolkning i vælgerkorpset. Sigtet med Lehmanns og andre nationalliberales fremstillinger af både verdenshistoriens store træk og deres egen rolle i 1848 blev da også at understrege begivenhedernes fredelighed, deres legalitet og deres kontinuitet med forudgående sociale træk – med andre ord deres karakter af indre *Aufhebung*, hvor det nye udvikles ganske naturligt af det gamle (Jvf. Christiansen 1999).

VI. Hegelianismen som bred kultur- og åndshistorie

Hegelianismen bør således ikke kun betragtes som teoretisk strømning eller som et filosofihistorisk fænomen. Den er tillige en bred kultur- og åndshistorisk strømning, der afgørende har præget europæisk historie, ikke mindst i det 19. århundrede, i samvirke med og kontrast til andre af tidens kulturelle og sociale strømninger. Her er specifikt undersøgt, hvorledes hegelianske betragtninger af samfundsinstitutioners historiske udvikling kom til udtryk som et centralt element i den politiske tænkning hos fremtrædende politiske skikkelser i tiden op til den danske junigrundlov. Denne strømning åbnede for integration af brudtanker i en bredere historisk udviklingsfilosofi – og dermed for at indarbejde de lavere klassers bevægelser i en forfatningskamp, der ellers generelt sigtede mod det dannede og besiddende borgerskabs herredømme. Disse hegelianske ræsonnementer gik på tværs af skel mellem moderat konservative og moderat liberale politiske standpunkter.

I dem alle står det imidlertid klart, at udviklingen hovedsagelig tænkes at foregå via reformer. Alle de fire politikere, som her er undersøgt, afviser såvel det republikanske demokrati som udvikling gennem folkelige opstande eller revolutioner. Nok anerkendes lejlighedsvis de franske revolutioner i 1789 og 1830 for at have sat borgerrettigheder og friheden i centrum af forfatningsspørgsmålet, men revolutionen ses som et træk ved fortiden, der havde den kedelige bivirkning at begunstige 'anarkiet' og de radikale republikanske tendenser, ikke som et nutidigt eller fremtidigt middel til at opnå den ønskede moderate frie forfatning for de dannede og de besiddende. Tilsvarende opvurderede den fremherskende nationalliberale tolkning af de

danske omvæltninger i 1848 elementerne af historisk kontinuitet, legalitet og konsensuspræg gennem denne forandring. Hvorledes disse tanker yderligere har formet sig og forholdt sig til andre åndshistoriske strømninger, og hvordan de derudover har haft virkning for senere europæisk og dansk historie, må undersøges i andre sammenhænge.

Litteratur

- Alavuotunki, Juoni (1980): "The Strauss Debate in Sweden: Some Remarks on the Reception of Hegelianism", *Scandinavian Journal of History*, vol. 5. s. 137-148
- Bagge, Povl (1936): *Studier over D.G. Monrads Statstanker*, København: Levin & Munksgaard.
- Bagge, Povl (1955): "Levned og politisk virksomhed", s. 1-184 i *Johan Nicolai Madvig. Et mindeskrift I*, København: Ejner Munksgaard i kommission.
- Christiansen, Niels Finn (1999): "Grundloven, historikerne og det moderne Danmark", *Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter*, *Den jyske historiker*, nr. 83/84. s. 7-32.
- Clausen, Julius (red.) (1903): *Af Orla Lehmanns Papirer. Bidrag til Danmarks Tidshistorie i det 19. Aarhundrede*, København: Det nordiske Forlag.
- Friisberg, Claus (2003): *Ideen om et frit Danmark*, Varde: Vestjysk Kulturforlag.
- Guizot, François (1828): *Histoire générale de la civilisation en Europe*, Paris: Pichon & Didier, (via <http://gallica.bnf.fr>).
- Hage, Hother (red.) (1872-73): *Orla Lehmanns efterladte Skrifter*, 1. og 2. del., København: Den gyldendalske Boghandel.
- Hegel, G.W.F. (1970-71): *Werke*, 20 bd., Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jensen, Povl Johs. (1963): "Madvig som filolog", s. 1-209 i *Johan Nicolai Madvig. Et mindeskrift II*, København: Ejner Munksgaard i kommission.
- Jensen, Grethe (1985): "Den unge Orla Lehmanns historiesyn", *Historisk tidsskrift*, Vol. 85, bd. 1. s. 40-65.
- Jensen, Grethe (1989): *Den unge Orla Lehmann – studier i hans politisk-organisatoriske rolle 1830-1848*, København (upubl. licentiatafhandling).
- Jørgensen, Claus Møller (2000): *Humanistisk videnskab og dannelse i Danmark gennem det 19. århundrede – reform, nationalisering, professionalisering*, Århus: Det begrebshistoriske netværk.
- Koch, Carl Henrik (2003): "Træk af Hegels betydning for dansk åndsliv i det 19. århundrede", s. 37-53 i idem, *Strejftog i den danske filosofis historie*, København: C.A. Reitzel.
- Koch, Carl Henrik (2004): *Den danske filosofis historie: Den danske idealisme 1800-1880*, København: Gyldendal.
- Larsen, Jesper Eckhardt (2002): *J.N. Madvigs dannelses tanker. En kritik humanist i den danske romantik*, København: Museum Tusulanums Forlag.
- Lehmann, Orla (anonym) (1832): "Om de danske raadgivende Provindsialstænders Væsen og Værd af F. A. Holstein", *Maanedsskrift for Litteratur*, 7. bd. s. 156-188
- Lehmann, Orla (under pseudonymet Ωα) (1834): "Systematisk Fremstilling af Kongeriget

- Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret af F. Stang”, *Maanedsskrift for Litteratur*, 12. bd.
- Madvig, J. N. (1840): *Blik paa oldtidens Statsforfatninger med Hensyn til Udriklungen af Monarchiet og en omfattende Statsorganisme*, Kjøbenhavn: Jens Hostrup Schultz.
- Madvig, J.N. (1881-82): *Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning*, København: Gyldendal.
- Madvig, J.N. (1887): *Livserindringer*, København: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Manniche, Jens Chr. (1992): ”Historieskrivningen 1830-1880”, s. 199-266 i Søren Mørch (red.), *Danmarks historie, bind 10: Historiens historie*, København: Gyldendal.
- Manninen, Juha (1979): ”Hegelianismen i Finland på 1800-talet”, *Lychmos. Årsbok för idé- och lärdoms historia, 1977-78*. s. 87-114.
- Monrad, D.G. (1839): *Flyvende politiske Blade*, Nr. 1, København.
- Monrad, D.G. (1842): *Flyvende politiske Blade*, Nr. 3, København.
- Monrad, D.G. (usign.) (1843a): ”Nationale Bevægelser”, *Dansk Folkeblad*, 9. årg. s. 53-55.
- Monrad, D.G. (usign.) (1843b): ”Den russiske Prindsesse og den skandinaviske Samfund”, *Dansk Folkeblad*, 9. årg. s. 105-109.
- Monrad, D.G. 1878: *Politiske Breve, nr. 14-18. Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik*, Nykøbing Falster.
- Nygaard, Bertel (2007): *Borgerlig revolution. Et begrebs dannelse undersøgt gennem politisk teori og historieskrivning*, (upubl).
- Oldrini, Guido (1969): *Il primo hegelismo italiano*, Firenze: Vallecchi Editore.
- Ploug, Carl (red.) (1873-74): *Orla Løhmans efterladte Skrifter*, 3. og 4. del, København: Den gyldendalske Boghandel.
- Steward, Jon (2003): ”Kierkegaard and Hegelianism in Golden Age Denmark”, i *Kierkegaard and His Contemporaries: The Culture of Golden Age Denmark*, Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Stybe, Svend Erik (1981): *Dansk idehistorie. Andet bind*, København: Hans Reitzel.
- Toews, John Edward (1980): *Hegelianism: The Path Toward Dialectical Humanism, 1805-1841*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tscherning, A.F. (1831): *De preussiske Provindsialstanders Historie i korte Træk*, København: C.A. Reitzel.
- Tschizewskij, D. (1961): ‘Hegel in Rußland’, i *Hegel bei den Slaven*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.